

Герасименко М. В.
Науково-дослідний центр гуманітарних проблем
Збройних Сил України

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

У статті розглядається національно-патріотична діяльність Симона Петлюри в роки Української революції 1917–1921 рр., концептуальні ідеї та організація національного збройного формування на засадах глибокого українського патріотизму і вірності національній справі.

Ключові слова: національно-патріотична діяльність, Українська революція, Симон Петлюра, збройні формування, національна самосвідомість, вірність українському народові, єдність вишколу й виховання.

Однією із важливих подій в історії українського народу стала доба національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., коли в збройній боротьбі український народ відроджував свою державність. Цей історичний період нерозривно пов'язаний з ім'ям Симона Петлюри – Голови Директорії і Головного Отамана Військ Української Народної Республіки.

Незважаючи на зростаючий інтерес до військової і державницької діяльності Симона Петлюри, малодослідженою залишається його роль у постаті патріота-державотворця доби Української революції 1917–1920 рр. Активна участь у громадсько-політичному житті, журналістська й науково-дослідницька праця, посада військового урядовця сформувала його як людину, громадянина-патріота та державного діяча.

Діяльність С. Петлюри у військово-освітній сфері припадає на час його перебування на посаді голови Українського Генерального Військового Комітету (УГВК).

Дослідження різних аспектів діяльності С. Петлюри у військовій та державницькій сфері доби Української революції 1917–1920 рр. стали актуальною проблемою для науковців-істориків, політичних діячів, соціологів та військових, серед яких: В. Євтимович, М. Михайлик, С. Литвин, М. Видибайло, І. Зварич, О. Доценко, О. Брик, О. Удовиченко, М. Капустянський, М. Ковалевський та ін. Однак, у загальному огляді наукових досліджень та статей вищевказаних авторів відсутні праці, які б безпосередньо розглядали національно-патріотичну діяльність С. Петлюри в роки Української революції 1917–1921 рр., що обумовлює актуальність цього питання.

Актуальність теми зумовлена також питанням формування національного війська на основі патріотично настроєних бійців, недоліків українізованих частин, переходу до національно-територіального принципу комплектування та формування українських військових частин.

Метою статті є визначення характерних особливостей

національно-патріотичної діяльності С. Петлюри у військовій та державницькій сфері доби Української революції 1917–1920 рр., розкрити концептуальні ідеї та організацію національного збройного формування на засадах глибокого українського патріотизму і вірності національній справі.

В основу формування високих морально-бойових якостей патріотичної діяльності С. Петлюри покладалися визначальні принципи: національна самосвідомість, патріотизм, вірність українському народові, єдність вишколу й виховання та інші.

У роки Першої світової війни, на початку 1916 р. С. Петлюра добровільно вступив на службу до Всеросійського Союзу Земств. За активний громадський рух, особисту дисциплінованість, авторитет і повагу в солдатських масах С. Петлюру призначили до керівництва українським військовим рухом. У квітні 1917 р. він виступив ініціатором та організатором проведення в Мінську українського з'їзду Західного фронту. З'їзд створив Українську фронтову раду, а головою обрав С. Петлюру.

Враховуючи популярність ідеї створення окремих українізованих частин, Центральна Рада змушена була погодитися на утворення спеціального органу – Українського Генерального Військового Комітету на чолі з С. М. Петлюрою, який взяв на себе повноваження організатора процесу формування українізованих частин [3].

За словами М. Ковалевського, вибір на Петлюру впав тому, що “на чолі військової організації, особливо в перехідну добу, треба було поставити такого українського діяча, який разом з розумінням значення військової справи, єднав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі... в особі Симона Петлюри була знайдена людина, яка, не дивлячись на своє цілком цивільне минуле, зрозуміла всю вагу військової організації України, як і складний характер підготовчих організаційних кроків” [8, с. 319].

Важливим було те, що за своїми переконаннями С. Петлюра був істинним патріотом, підтвердженням чого існує низка його статей, одна з яких має назву “Патріотизм”. У ці важкі дні його твердження, що “патріотичним вчинком може зватися лише той, що приносить користь цілому народові, а не окремим його класам чи групам” стають цілком актуальні [12].

Очоливши УГВК, С. Петлюра розгорнув планомірну роботу у налагодженні системи підготовки військових фахівців для створюваної української армії. При Комітеті було створено Шкільний відділ. До його складу увійшли начальник відділу, підпоручник А. Чернявський, його помічник, прапорщик О. Чубик-Подільський і два діловоди – рядовий (з університетською освітою) Лопушанський і військовий урядовець (студент Київського комерційного інституту) П. Донченко [4]. На базі колишніх

російських військових навчальних закладів відділ почав створювати українські військові школи. До кінця вересня 1917 р. УГВК домогся дозволу на відкриття двох українських піших шкіл прапорщиків та українських відділів при інженерній та кількох артилерійських юнкерських училищах.

Повсякденна діяльність цих військових навчальних закладів зазнала значних позитивних змін. У навчальний процес почала впроваджуватися українська мова, відроджувалися і закріплювалися українські військові традиції.

С. Петлюра набагато глибше від інших чільних українських діячів розумів, що відродити й захистити державу можуть не революційні резолюції та гасла, а лише боєздатна національна армія. Він займається справою українізації війська, усвідомлюючи недоліки українізованих частин та переваги національних, домагається переходу до національно-територіального принципу комплектування та формування українських військових частин [9, с. 101].

УГВК взяв на себе функції штабу національних збройних сил. Після більшовицького жовтневого перевороту у Петрограді для зміцнення виконавчої влади 31 жовтня постановою Центральної Ради С. Петлюра офіційно призначається генеральним секретарем з військових справ, набувши статусу міністра. Впродовж короткого півторамісячного відтинку часу листопада – грудня 1917 р., С. Петлюра створює національні збройні формування [Там само].

Українські війська, що були на боці Центральної Ради, нараховували близько 400 тисяч осіб, з них 180 тисяч в українізованих частинах на фронті, 150 тисяч в тилкових гарнізонах і 60 тисяч в загонах Вільного козацтва. Були засновані вищі органи військового управління: Генеральний військовий секретаріат, Генеральний штаб, Всеукраїнська військова рада і військові ради різних рівнів на місцях, створення Українського фронту завершили процес формального підпорядкування частин колишньої російської армії на території України урядові УНР [Там само].

Два військові округи – Київський та Одеський входили в підпорядкування українській владі. Започатковувалися українські військові школи з ціллю підготовки національних військових кадрів. Робилася спроба запровадження військових статутів. У ніч з 29 на 30 листопада 1917 р. за ініціативою та безпосереднім керівництвом С. Петлюри у Києві була проведена акція повного роззброєння десятитисячного збільшовиченого вояцтва і арешту більшовицьких ватажків, що мали намір підняти загальне повстання проти Центральної Ради.

Петлюра краще від інших розумів і висловлював державницькі принципи будівництва війська і вимоги до нього в революційному процесі, що й зумовило його конфлікт з іншими чільними керівниками УНР.

18 грудня 1917 р. Петлюра покинув урядовий пост, а згодом створив одну з найбоєздатніших частин – Гайдамацький кіш Слобідської України і очолив його у боях проти радянських військ, обороняючи Київ. Наступ українських військ у лютому 1918 р. відбувався під проводом С. Петлюри. Протигетьманське повстання у листопаді – грудні 1918 р. знову поставило С. Петлюру до вищого керівництва у складі Директорії УНР та на чолі українського війська як Головного Отамана Республіканських військ.

11 лютого 1919 р. С. Петлюра звернувся до ЦК УСДРП з листом, в якому писав: “Виходячи з того, що сучасна ситуація для України надзвичайно складна і тяжка, я вважаю, що в цей момент всі творчі сили нашого краю повинні взяти участь у державній праці, не вважаю для себе можливим ухилитися од виконання своїх обов’язків, яко сина свого народу перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати при державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу зі складу членів Укр. С.- Д. Партії” [13].

Для С. Петлюри головним завданням було за будь-яку ціну зберегти національну державність. Він став виразником державницького світогляду і всеукраїнської державницької ідеології. За словами сучасного історика В. Верстюка, Симон Петлюра є переконливим прикладом еволюції соціал-демократичного діяча революційного плану в діяча національно-державного. Саме внаслідок цієї еволюції і виявилася його історична роль, яку він відіграв як Головний Отаман Війська УНР та Голова Директорії [1].

Значних змін зазнали і погляди С. Петлюри на національне військове будівництво. У липні 1917 р. він зазначав, що “треба мати в руках революційно озброєну, реальну силу, на яку демократія могла б опертися в разі небезпеки і погрози її інтересам” [5].

У жовтні 1917 р. Шкільний відділ УГВК створив Першу та Другу українські школи прапорщиків шляхом українізації 2-ї та 5-ї Київських шкіл прапорщиків російської армії. У дні роботи III Всеукраїнського військового з’їзду (2-12 листопада 1917 р.) відбулося урочисте відкриття Першої військової юнацької пішої школи ім. гетьмана Б. Хмельницького, утвореної замість 1-ї української школи прапорщиків. До цього навчального закладу вступило близько 250 юнаків, яких забезпечили окремою уніформою з українськими знаками розрізнення. Друга українська військова юнацька школа була розгорнута на базі Миколаївського військового училища і 2-ї української школи прапорщиків.

Очоливши на початку листопада 1917 р. Генеральне Секретарство військових справ, С. Петлюра продовжив роботу з підготовки старшинських кадрів для українського війська. Він видав наказ про створення першого в УНР військового навчального закладу для підготовки військових інженерів, яку очолив інженер-полковник О. Астаф’єв. З 1 січня 1918 р. планувався

початок навчання юнаків нового набору. Але подальші події та звільнення С. Петлюри з посади Генерального секретаря військових справ у грудні 1917 р. не дали змоги створити цю школу.

Одночасно створюється українська збірна школа прапорщиків, в якій мали закінчувати навчання кадети колишніх київських російських військових училищ, а також кадети, які поверталися в Україну з Росії.

Відповідно до наказу Військового Секретаріату УНР від 22 листопада 1917 р. було українізовано розташовану в Одесі авіаційну школу.

Відбувалися штатні зміни і в структурах військового управління. Зокрема, наприкінці 1917 р. Шкільний відділ УГВК було перетворено на Головний уряд військових шкіл України у складі загального, навчального та інспекторського відділів. Його очолив згаданий раніше інженер-полковник О. Астаф'єв.

Однак, військово-політичні події початку 1918 р. в Україні та агресія більшовицької Росії перешкодили здійсненню накреслених планів щодо підготовки старшинських кадрів для українського війська. Під час боїв за Київ усі співробітники Головного уряду військових шкіл вступили до бойового куреня "Вільного козацтва" при військовому міністерстві [Там само].

Перша українська військова школа, як окрема бойова одиниця, разом зі Студентським куренем виступила на Чернігівщину. У бою під Крутами частина юнаків загинула, решта потрапили в інші військові частини, з якими, залишивши Київ, відійшли на захід [11].

Друга військова школа на заклик С. Петлюри вирушила разом з Гайдамацьким кошем Слобідської України для відсічі більшовицької агресії на Полтавщині, ставши основою куреня "Чорних гайдамаків". Пізніше вона взяла участь у ліквідації більшовицького повстання у Києві і разом з українськими військовими частинами залишила столицю [2]. Таким чином, київські військові школи не встигли зробити жодного випуску старшин.

З перших днів після повернення уряду УНР у березні 1918 р. до Києва заново почалася організація військового шкільництва. Ця робота проводилася військовими фахівцями, однодумцями С. Петлюри по УГВК інженер-полковником О. Астаф'євим, підпоручником А. Чернявським, поручником В. Євтимовичем та іншими. Головний уряд військових шкіл України було реорганізовано в Головну шкільну управу військового міністерства [5]. ГШУ складалася із загального, навчального, інспекторського та господарського відділів. Крім того, у березні 1918 р. до складу управи були введені посади "генерального старшини для інспекції військових шкіл (у справах військової підготовки) і "полковника для інспекції військових шкіл" (у справах національного виховання).

За наказом Військового міністерства Головна шкільна управа

приступила до створення у Києві Інструкторської школи старшин та Інструкторської школи підстаршин, а також підбору кадрів для відкриття школи старшин в Одесі.

Відповідно до наказу № 129 у березні 1918 р. планувалось організувати 1-у Київську та 2-у Херсонську військові школи лікарських помічників.

Цим фактично і закінчилися спроби створення військових навчальних закладів періоду Центральної Ради. Військово-освітня діяльність була продовжена вищими органами Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

20 січня 1919 р. український уряд приймає “Закон про утворення військових шкіл” [14]. Відповідно до цього закону планувалося утворити пішу інструкторську школу старшин на 800 учнів, 4 піші юнацькі школи, гарматну юнацьку школу на 600 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 200 старшин, Єлисаветградську кінну юнацьку школу на 200 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 125 старшин, інженерну юнацьку школу на 300 юнаків з інструкторсько-старшинським відділом на 150 старшин.

Головна шкільна управа в першу чергу почала втілювати в життя проект Спільної Юнацької Школи. Його сутність полягала в тому, що перший рік навчання у військових школах був спільний для майбутніх старшин, (як кадрових, так і резервних), всіх родів військ. На думку авторів проекту це давало можливість юнакам отримати загальні початки військово-старшинського (командного) світогляду, виробити в них однакові розуміння і погляди на сукупність усіх воєнних явищ, викоринити у старшин різних родів військ ті шкідливі антагонізми, які були властиві дореволюційній російській армії. Крім досягнення поставлених цілей, перебування у спільній юнацькій школі давало змогу її керівництву та педагогічним кадрам досконало вивчити індивідуальні здібності та нахили юнаків з метою їх подальшого розподілу по фахових військових школах і недопущення випадковості у виборі ними того чи іншого роду військ [6].

Проте, військові школи, які щойно почали створюватися, знову влились у військові частини і вирушили на фронт, де брали участь та гинули у виснажливих боях за оборону своєї держави. Так, після важкого бою під Меджибожем (20 березня 1919 р.) з 232 юнаків Київської інженерної юнацької школи залишилось лише 48 осіб [7]. Фактично єдиним військовим навчальним закладом, який зберіг свою організаційно-штатну структуру і в перервах між боями продовжував навчання залишилась Житомирська піша юнацька школа.

У травні-червні 1919 р. почалась стабілізація на фронті, що дало змогу активізувати діяльність військових навчальних закладів та продовжити

роботу щодо планування і розробки штатів майбутніх військових шкіл. Наказом від 5 серпня 1919 р. затверджено штат і положення про старшинську стрілецьку школу, яка мала готувати старшин середнього рівня (командирів сотень та куренів). Курс навчання був розрахований на 4 місяці.

Навчальна програма складалася з таких дисциплін: тактика – 106 годин; топографія – 65 годин; фортифікація – 30 годин; артилерія – 40 годин; адміністрація – 25 годин; муштрове навчання – статuti – 108 годин; тактичне навчання – 98 годин; стрілецька справа – 65 годин; ознайомлення з кулеметом – 25 годин; гімнастика – 20 годин; підривна справа – 5 годин; граната – 5 годин; зв'язок – 15 годин; українознавство – мова – 30 годин; історія – 25 годин; географія України – 20 годин; гігієна – 15 годин; танці – 15 годин [15].

У положенні наголошувалося, що окрім вивчення військових дисциплін, важливе місце в навчальному процесі відводилося розвитку національної свідомості старшин, бо свідома боротьба значно посилювала боєздатність військових частин. Це була перша спроба підняти теоретичний і практичний рівень навчання старшин, що свідчило про розуміння важливості підготовки старшинських кадрів.

Юнацькі школи мали будуватися на таких дидактичних засадах: навчальні програми мусять бути обмежені обсягом знань, які необхідні на перших кроках старшинської діяльності, але підготовка мусить бути настільки досконалою, щоб старшина був одночасно добрим інструктором з усіх галузей військового навчання і відповідно командиром, здатним до виконання всіх можливих бойових завдань. Курс навчання визначався 1–1,5 роками. Метод навчання, головним чином, практичний [16].

Одночасно було розроблено положення про курси навчання старшин штабної служби. На ці курси покладалося завдання – в обмежений термін якісно підготувати старшин для праці в польових штабах, на молодших посадах в Генеральному штабі і виховати їх в національно-державному дусі. Термін навчання – 8 місяців. Основний метод навчання – практичне ознайомлення з основами штабної служби, головним чином, військових штабів і в Генеральному штабі УНР, а також слухання лекцій [17].

Але висунуті ідеї та відпрацьовані концепції організації системи військової освіти практично залишились на папері. Складна воєнно-політична ситуація, постійні бойові дії на декілька фронтів, катастрофічний брак старшинських кадрів змусили військове керівництво УНР приймати невідкладні заходи з реорганізації існуючих військових навчальних закладів. Було прийняте рішення про об'єднання усіх юнацьких шкіл в одну військову школу.

Для цього 8 вересня 1919 р. був підписаний наказ по Головній шкільній

управі Генерального штабу, в якому вимагалось скасувати всі існуючі юнацькі військові школи, створити Спільну військову школу за поданим штатом, поповнити її молодими людьми призовного віку та освітою не нижче 4 класів; усе майно та персональний склад шкіл, що ліквідуються, передати до Спільної військової школи [18]. 24 жовтня 1919 р. Головний Отаман своїм наказом затвердив штати викладачів цієї школи. Передбачалось збільшення кінного та гарматного відділів.

За словами С. Петлюри: “Я демократ... Перед нами великі завдання державного й суспільного будівництва демократизму. І кожен повинен віддати волю, душу, руки на службу цьому ділу... Вся наша праця мусить мати своєю метою довести європейським чинникам дозрілість нашого суспільства та народних мас до самостійного державного існування на засадах європейської демократії” [10].

Отже, перебуваючи на чільних державних і військових посадах в добу національної революції С. Петлюра велику увагу приділяв становленню та вихованню національно-патріотичної молоді, розвитку військової освіти, виходячи з розуміння того, що ефективність армії значною мірою залежить від наявності освічених, національно свідомих військових фахівців. Національно-патріотичні ідеї Симона Петлюри, його індивідуальний щирий патріотизм і прагнення віддати всі сили заради здобуття незалежності свого народу стали рушійною силою у відродженні українського народу та в його визвольній боротьбі. Симон Петлюра залишається однією з провідних постатей української історії ХХ століття, який зробив вагомий внесок у становлення національної державності.

Використана література:

1. *Верстюк В.* Харизматичність Петлюри / В. Верстюк // У 70-річчя паризької трагедії 1926 – 1996. – К., 1997. – С. 136.
2. *Видибайло М.* По дорозі до кращого / М. Видибайло // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 7-8. – С. 31-33.
3. *Даценко О. М.* Військово-патріотичне виховання в українських збройних боротьби формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917–1920 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. – К., 2002. – 18 с.
4. До 70-річчя Паризької трагедії. 1926–1996 // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 164.
5. *Євтимович В.* Початки українського військового шкільництва в 1917–1918 р. / В. Євтимович // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 12. – С. 7.
6. *Євтимович В.* Українське військово шкільництво в 1918 році / В. Євтимович // Нація в поході. – 1940. – Ч. 3-4. – С. 19.
7. *Зварич І.* Київська інженерна юнацька школа / І. Зварич // За державність. – 1964. – № 10. – С. 95.
8. *Ковалевський М.* При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С. 319.
9. *Литвин М.* Державотворча та військова діяльність Симона Петлюри в добу Української Народної Республіки / М. Литвин // Воєнна історія. – 2006. – № 1-3. – С. 101.
10. *Мацієвич К.* Симон Петлюра і сучасність / К. Мацієвич // Тризуб. – 1933. – Ч. 35 (393) – С. 8-9.

11. Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи / М. Михайлик // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 3. – С. 18-22.
12. Петлюра С. Патріотизм / С. Петлюра // Розбудова держави. – 1997. – № 7/8 – 126 с.
13. Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. 1. – Нью-Йорк, 1956. – 480 с.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у м. Києві – Ф. 1075. – Оп.1. – Спр.176. – Арк.12.
15. ЦДАВО України – Ф.1075. – Оп.2. – Спр.54. – Арк. 37-40.
16. ЦДАВО України. – Ф.1078 – Оп.2. – Спр.155 – Арк. 102.
17. ЦДАВО України. – Ф.1078 – Оп.2 – Спр.155 – Арк. 182.
18. ЦДАВО України. – Ф.1078 – Оп.2. – Спр.7 – Арк. 180.

ГЕРАСИМЕНКО М. В. Национально-патриотическая деятельность Симона Петлюры в годы Украинской революции 1917–1921 гг.

В статье рассматривается национально-патриотическая деятельность Симона Петлюры в годы Украинской революции 1917–1921 гг., концептуальные идеи и организация национального вооруженного формирования на началах глубокого украинского патриотизма и верности национальному делу.

Ключевые слова: национально-патриотическая деятельность, Украинская революция, Симон Петлюра, вооруженные формирования, национальное самосознание, верность украинскому народу, единство военной подготовки и воспитание.

GERASIMENKO M. V. National-patriotic activities of Simon Petlyura during the Ukrainian revolution of 1917–1921.

The article deals with national-patriotic activities of Simon Petlyura during the Ukrainian revolution 1917–1921 gg., Conceptual ideas and organization of the national armed group on the basis of deep patriotism and loyalty to the Ukrainian national cause.

Key of words: national-patriotic activities, the Ukrainian revolution, Simon Petlyura, armed forces, national identity, loyalty to the Ukrainian people, the unity of military training and education.

**Корнієнко А. Ю.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ РЕГІОН У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ В РОКИ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

Розкол Європи в роки “холодної війни” на два суспільно-політичні і військові блоки зумовили подвійні стандарти в європейській політиці США – один до країн Західної Європи, другий до країн Східної Європи. Автор прослідкував еволюцію східноєвропейської політики США від закінчення Другої світової війни до адміністрації Р. Рейгана.

Ключові слова: регіон Східна Європа, міжнародні відносини, “холодна війна”.

Розкол Європи в роки “холодної війни” на два суспільно-політичні і військові блоки зумовили подвійні стандарти в європейській політиці США – один до країн Західної Європи, другий до країн Східної Європи.

В ході Ялтинської конференції (4-11 лютого 1945 р.) було погоджено, що Східна Європа залишається в радянській сфері впливу, а Західна